

HUDUDIY BANDLIKNI OSHIRISHDA MAHALLABAY TADBIRKORLIK TIZIMINING AHAMIYATI

Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” yo‘nalishi 4-bosqich
K-51-22 guruh talabasi
Qaxxorov To‘lanboy Jaloldin o‘g‘li

Annotatsiya

Maqolada hududiy bandlikni oshirishda mahallabay tadbirkorlik tizimining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, uning mehnat bozori muammolarini manzilli hal etishdagi o‘rni hamda aholining daromad manbalarini kengaytirishdagi amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mahallabay yondashuvning asosiy ustunligi shundaki, u bandlik masalasini umumiy, mavhum yoki faqat markazlashgan dasturlar orqali emas, balki har bir mahalla, xonadon, oila va fuqaroning real ehtiyoji, kasbiy salohiyati, tomorqa imkoniyati, tadbirkorlik tashabbusi va mavjud hududiy resurslari asosida ko‘rib chiqadi. O‘zbekiston tajribasida mahallabay ishlash tizimi hokim yordamchilari, oilaviy tadbirkorlik dasturlari, imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, kasb-hunarga o‘qitish, o‘zini o‘zi band qilish va kichik biznes loyihalarini qo‘llab-quvvatlash orqali hududiy mehnat bozorini jonlantirishga qaratilgan muhim institut sifatida shakllandi. Prezidentning 2021-yil 3-dekabrda PF-29-son Farmoni va PQ-31-son qarori mahalla darajasida tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha yangi boshqaruv mexanizmini belgilab berdi; 2024-yildagi PQ-347-son qaror esa ushbu sohadagi davlat siyosatini yanada qayta tashkil etish va samaradorlikni oshirish vazifalarini kun tartibiga qo‘ydi. Maqolada mahallabay tadbirkorlik tizimi nafaqat ish o‘rinlari yaratish vositasi, balki hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirish, norasmiy bandlikni qisqartirish, ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, mahalliy resurslardan samarali foydalanish hamda kambag‘allikni kamaytirishning kompleks mexanizmi sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Mahallabay ishlash, hududiy bandlik, tadbirkorlik, hokim yordamchisi, kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik, kambag‘allikni qisqartirish, mahalla iqtisodiyoti, mehnat bozori, o‘zini o‘zi band qilish, subsidiyalar, imtiyozli kredit, mahalliy iqtisodiy rivojlanish.

Kirish

Bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sharoitida bandlik masalasi har qanday davlatning barqaror rivojlanishi, aholi farovonligi, ijtimoiy tenglik va iqtisodiy xavfsizligini belgilovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Bandlik faqatgina fuqarolarning ish joyiga ega bo‘lishi bilan cheklanmaydi, balki ularning muntazam

daromad manbaiga ega bo'lishi, mehnat bozorida o'z salohiyatini namoyon qilishi, oilaviy byudjetni mustahkamlashi, ijtimoiy himoyaga ehtiyojini kamaytirishi va mahalliy iqtisodiy hayotda faol ishtirok etishini ham anglatadi. Ayniqsa, hududlar kesimida bandlikni ta'minlash masalasi mamlakatning umumiy iqtisodiy siyosatida alohida ahamiyatga ega, chunki har bir viloyat, tuman, shahar, qishloq va mahallaning iqtisodiy imkoniyati, demografik tarkibi, infratuzilmasi, mehnat resurslari, kasbiy an'analari, tabiiy resurslari va bozor sharoiti bir-biridan farq qiladi. Shu sababli bandlikni oshirishda yagona markazlashgan yondashuv yetarli bo'lmay, har bir hududning ichki imkoniyatlarini chuqur tahlil qiluvchi, muammoni aholi yashayotgan joyning o'zida aniqlovchi va yechimni ham shu darajada ishlab chiqishga yo'naltirilgan tizim zarur bo'ladi.

Asosiy qism

Mahallabay tadbirkorlik tizimining mohiyati, avvalo, iqtisodiy muammoni hududiy va ijtimoiy jihatdan aniq ko'rish imkoniyatida namoyon bo'ladi. An'anaviy bandlik siyosatida ishsizlar soni, bo'sh ish o'rinlari, bandlik darajasi yoki iqtisodiy faol aholi miqdori umumiy statistik ko'rsatkichlar asosida baholanadi. Bunday yondashuv muammoning umumiy ko'lamini ko'rsatadi, biroq ishsizlik aynan qaysi mahallada, qaysi yosh guruhida, qaysi kasb egalarida, qaysi oilalarda, qaysi sabablar tufayli yuzaga kelayotganini har doim ham to'liq ochib bera olmaydi. Mahallabay tizim esa muammoni "pastdan yuqoriga" qarab o'rganadi. Ya'ni har bir mahallada mavjud mehnat resurslari, ehtiyojmand oilalar, ishsiz yoshlar, band bo'lmagan ayollar, kasbga ega bo'lsa-da ish topa olmayotgan fuqarolar, tadbirkorlik qilish istagi bor, lekin mablag' yoki maslahatga muhtoj shaxslar aniqlanadi. Bunday xonadonbay va fuqarobay tahlil bandlik dasturlarining manzilliligini oshiradi, ajratiladigan kredit, subsidiya, kasbga o'qitish, asbob-uskuna yoki yer resursi kabi yordamlarning haqiqatan ehtiyojmand va tashabbuskor fuqaroga yetib borishiga xizmat qiladi.

Mahallabay tizimning bandlikka ta'sirini birinchi navbatda tadbirkorlik tashabbuslarini faollashtirishda ko'rish mumkin. Ko'plab hududlarda fuqarolarda muayyan hunar, tomorqa, ishlab chiqarish tajribasi, savdo yoki xizmat ko'rsatish ko'nikmasi bo'lishi mumkin, biroq ular biznesni rasmiylashtirish, boshlang'ich mablag' topish, bozor talabini aniqlash, kredit hujjatlarini tayyorlash, soliq va ro'yxatdan o'tish tartiblarini tushunish, mahsulotni sotish kanallarini yo'lga qo'yish masalasida qiynaladi. Mahallabay tadbirkorlik tizimi ana shu "boshlang'ich to'siqlar"ni kamaytirishga xizmat qiladi. Hokim yordamchisi va tegishli tashkilotlar fuqaroni faqat "ishsiz" deb ro'yxatga olish bilan cheklanmay, uning qanday ish qila olishini, qanday resursga ega ekanini, qaysi faoliyat turi mahallada talabga ega ekanini, qaysi loyiha tezroq daromad keltirishi mumkinligini aniqlaydi. Natijada bandlik siyosati passiv ijtimoiy yordamdan faol iqtisodiy qo'llab-quvvatlash shakliga o'tadi.

Mahallabay tadbirkorlik tizimining ikkinchi muhim jihati mahalla iqtisodiyotida “o‘sish nuqtalari”ni aniqlash bilan bog‘liq. Har bir mahallada iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlari turlicha bo‘ladi: bir hududda issiqxona, sabzavotchilik, parrandachilik yoki chorvachilik rivojlanishi mumkin; boshqasida hunarmandchilik, tikuvchilik, pazandachilik, maishiy xizmat, ta‘mirlash ishlari, qurilish materiallari ishlab chiqarish yoki kichik savdo tarmoqlari samarali bo‘lishi mumkin. Qishloq hududlarida tomorqa, suv, yer, chorva, agroxizmat va qayta ishlash imkoniyatlari muhim bo‘lsa, shahar mahallalarida servis, ta‘lim xizmatlari, axborot texnologiyalari, logistika, savdo va maishiy xizmatlar ko‘proq bandlik yaratadi. Shu sababli mahallabay tizimda “bitta hududga bitta yechim” tamoyili emas, balki “har bir mahallaga mos iqtisodiy yechim” tamoyili ustuvor bo‘lishi kerak.

Uchinchi jihat — mahallabay tadbirkorlik tizimi bandlikni oddiy ishga joylashtirishdan ko‘ra kengroq iqtisodiy zanjir sifatida ko‘radi. Masalan, bir fuqaroga tikuv mashinasi olib berish faqat bitta odamni band qilish emas, balki mahallada kichik tikuvchilik xizmatini paydo qilish, keyinchalik buyurtmalar ko‘payganda yana bir necha ayolni ishga jalb etish, maktab formasi, uy-ro‘zg‘or buyumlari, maxsus kiyim yoki mahalliy bozor uchun mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini yaratishi mumkin. Xuddi shuningdek, parrandachilik, asalarichilik, issiqxona, chorvachilik, nonvoychilik, duradgorlik, sartaroshlik, avtomobil ta‘mirlash, kompyuter xizmati yoki maishiy texnika ta‘miri kabi kichik loyihalar dastlab bitta xonadon daromadini oshirsa, keyinchalik mahallada xizmatlar bozori, mahsulot almashinuvi va qo‘shimcha ish o‘rinlari shakllanishiga sabab bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotlarda yangi bizneslarning bandlikka bevosita ta‘siri bilan birga bilvosita ta‘siri, ya‘ni raqobatni kuchaytirish, ta‘minot sharoitini yaxshilash va mahalliy iqtisodiy muhitni jonlantirishdagi roli alohida ta‘kidlanadi. Fritsch va Mueller tadqiqoti yangi bizneslar hududiy rivojlanishga vaqt o‘tishi bilan kuchliroq ta‘sir ko‘rsatishini, ayrim ijobiy samara bir necha yil ichida to‘liq namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

To‘rtinchi jihat — mahallabay tizim norasmiy bandlikni qisqartirish imkonini beradi. Ko‘plab fuqarolar real hayotda daromad topadi, lekin ularning faoliyati rasmiy ro‘yxatdan o‘tmagan, mehnat staji shakllanmagan, soliq va ijtimoiy himoya tizimi bilan bog‘lanmagan bo‘lishi mumkin. Bu holat davlat uchun ham, fuqaro uchun ham muammo tug‘diradi: davlat iqtisodiy faollikning real hajmini to‘liq ko‘ra olmaydi, fuqaro esa pensiya, kredit tarixi, ijtimoiy kafolat, huquqiy himoya va biznesni kengaytirish imkoniyatidan chetda qoladi. Mahallabay tadbirkorlik tizimi o‘zini o‘zi band qilish, yakka tartibdagi tadbirkorlik, oilaviy korxonalar, hunarmandchilik yoki kichik biznes shakllarini tushuntirish orqali norasmiy iqtisodiy faoliyatni bosqichma-bosqich rasmiy maydonga olib chiqadi. Bu esa hududiy bandlik ko‘rsatkichlarining haqqoniylashuvi, soliq bazasining kengayishi va fuqarolarning iqtisodiy huquqlari mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Beshinchi jihat — ayollar va yoshlar bandligini oshirishda mahallabay tizimning alohida ahamiyatga ega ekanidir. Ayollar bandligi ko‘pincha uy-ro‘zg‘or mas‘uliyati, farzand tarbiyasi, masofa, kasbiy malaka yetishmasligi yoki ijtimoiy stereotiplar sababli cheklanadi. Yoshlar esa mehnat bozoriga endi kirib kelgani uchun tajriba, kasbiy yo‘nalish, boshlang‘ich kapital va mentorlikka ehtiyoj sezadi. Mahallabay yondashuv aynan shu nozik guruhlarni mahalla darajasida ko‘rish va ularga mos yechim berish imkonini yaratadi. Ayollar uchun kasanachilik, tikuvchilik, pazandachilik, hunarmandchilik, parrandachilik, onlayn savdo, kichik xizmatlar, bolalar parvarishi yoki ta‘lim xizmatlari kabi faoliyatlar qulay bo‘lishi mumkin. Yoshlar uchun esa kasb-hunarga o‘qitish, ustoz-shogird tizimi, servis xizmatlari, raqamli ko‘nikmalar, startap g‘oyalari, sport va madaniyatga oid xizmatlar, logistika, ta‘mirlash, agrotexnologiya va boshqa amaliy yo‘nalishlar muhimdir. Jahon banking O‘zbekistondagi qishloq tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga oid materiallarida ham qishloq hududlarida tadbirkorlikni rag‘batlantirish bandlik va farovonlikni oshirishning muhim omili ekani, loyihalar orqali minglab mikro, kichik va o‘rta biznes egalari yordam berilgani, biznes inkubatorlar yoshlar va ayollar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlayotgani qayd etiladi.

Oltinchi jihat — mahallabay tadbirkorlik tizimi kambag‘allikni qisqartirish siyosati bilan bevosita bog‘liq. Kambag‘allik faqat daromadning pastligi emas, balki ish o‘rnining barqaror emasligi, malaka yetishmasligi, ijtimoiy xizmatlarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, bozor bilan bog‘lanmaganlik va iqtisodiy tashabbusni amalga oshirish uchun resurs yetishmasligi bilan ham izohlanadi. Shu sababli kambag‘allikni qisqartirishda nafaqa yoki moddiy yordam muhim bo‘lsa-da, uzoq muddatli yechim sifatida daromad manbaini yaratish, mehnat qilish imkoniyatini kengaytirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va fuqaroni mustaqil iqtisodiy subyektga aylantirish ko‘proq natija beradi. PF-29-son Farmonning mazmunida ham aholining tadbirkorlik tashabbuslarini amalga oshirishga moliyaviy ko‘maklashish, daromadli mehnat bilan bandligini ta‘minlash mexanizmlarini takomillashtirish va mahallabay ishlash tizimini yangi bosqichga olib chiqish orqali kambag‘allikni qisqartirish maqsadi aks etgan.

Mahallabay tizimning yettinchi muhim tomoni — davlat xizmatlari va moliyaviy yordam mexanizmlarini fuqaroga yaqinlashtirishidir. Avvallari fuqaro kredit, subsidiya, kasbga o‘qitish yoki tadbirkorlik bo‘yicha maslahat olish uchun turli idoralarga borishi, ko‘plab hujjatlar bilan shug‘ullanishi va jarayonni mustaqil tushunishi kerak bo‘lgan. Mahallabay tizimda esa muammo mahallaning o‘zida aniqlanadi, tavsiya mahalla darajasida shakllanadi, tegishli tashkilotlar bilan bog‘lanish yengillashadi. PQ-31-son qarorda hokim yordamchisi tomonidan tavsiya beriladigan kredit, subsidiya, grant va moddiy yordam turlari alohida ro‘yxat sifatida ko‘rsatilgan. Bu mexanizm fuqarolarning davlat qo‘llab-quvvatlovidan foydalanish

imkoniyatini kengaytiradi, biroq uning samaradorligi tavsiyalar adolatli, shaffof va iqtisodiy jihatdan asosli berilishiga bevosita bog‘liq.

Sakkizinchi jihat — mahallabay tadbirkorlik tizimi hududiy iqtisodiy muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi. Mamlakatda iqtisodiy faollik odatda yirik shaharlar, sanoat markazlari, transport yo‘laklari va bozor infratuzilmasi rivojlangan joylarda yuqori bo‘ladi. Chekka qishloqlar, tog‘oldi hududlar, infratuzilmasi zaif mahallalar yoki ish o‘rinlari kam bo‘lgan hududlarda esa aholi migratsiyaga, mavsumiy ishga yoki norasmiy daromad manbalariga ko‘proq tayanadi. Mahallabay tadbirkorlik tizimi har bir hududning ichki imkoniyatini izlab topish orqali bunday tafovutlarni kamaytirishga yordam beradi. Masalan, chekka hududda kichik qayta ishlash korxonasi, sovutkichli ombor, chorvachilik kooperatsiyasi yoki hunarmandchilik markazi tashkil etilishi mahalliy aholini o‘z joyida ish bilan ta’minlaydi. Bu ichki va tashqi mehnat migratsiyasi bosimini kamaytiradi, oilalarning ijtimoiy barqarorligini saqlaydi, mahalliy byudjetga tushumlarni ko‘paytiradi.

Xulosa

Hududiy bandlikni oshirishda mahallabay tadbirkorlik tizimining ahamiyati nihoyatda katta bo‘lib, u mehnat bozori muammolarini manzilli, hayotiy va amaliy tarzda hal etishga xizmat qiladi. Ushbu tizim orqali bandlik siyosati umumiy dastur va hisobotlar doirasidan chiqib, bevosita mahalla, xonadon va fuqaro darajasiga tushadi. Natijada ishsiz fuqaroning haqiqiy ehtiyoji, mavjud ko‘nikmasi, tadbirkorlik salohiyati, oilaviy sharoiti, tomorqa yoki boshqa resurslari aniqlanadi hamda unga mos yordam ko‘rsatish imkoniyati yuzaga keladi. Mahallabay yondashuvning eng muhim natijasi shundaki, u fuqaroni faqat yordam oluvchi sifatida emas, balki o‘z daromadini yaratishga qodir iqtisodiy subyekt sifatida ko‘radi.

Maqola tahlillari shuni ko‘rsatadiki, mahallabay tadbirkorlik tizimi hududiy bandlikka bir necha yo‘nalishda ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, u ishsiz va daromadi past fuqarolarni aniqlashning manzilli mexanizmini yaratadi. Ikkinchidan, kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik, hunarmandchilik, kasanachilik, xizmat ko‘rsatish, tomorqa xo‘jaligi va o‘zini o‘zi band qilish orqali yangi daromad manbalarini shakllantiradi. Uchinchidan, mahallalarning “o‘sish nuqtalari”ni aniqlab, har bir hududga mos iqtisodiy faoliyat turlarini rivojlantirishga yordam beradi. To‘rtinchidan, kredit, subsidiya, grant, kasbga o‘qitish va maslahat xizmatlarini fuqaroga yaqinlashtiradi. Beshinchidan, norasmiy bandlikni rasmiylashtirish, ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, kambag‘allikni qisqartirish va mahalliy iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mahallabay tadbirkorlik tizimining samaradorligi uning sifatli tashkil etilishiga bog‘liq. Kredit va subsidiyalar sonining ko‘pligi o‘z-o‘zidan barqaror bandlikni kafolatlamaydi. Har bir loyiha iqtisodiy asoslangan, bozor talabiga mos, loyiha egasining ko‘nikmasi bilan uyg‘un va monitoring qilinadigan bo‘lishi kerak.

Hokim yordamchilari faoliyati faqat tavsiya berish yoki mablag‘ ajratish bilan emas, balki yaratilgan ish o‘rinlarining barqarorligi, oilalar daromadining oshishi, biznes loyihalarning yashovchanligi va mahallaning iqtisodiy faolligi bilan baholanishi lozim. Mahallabay tadbirkorlikni rivojlantirishning keyingi bosqichida mikroloyihalarni kooperatsiya, klaster, qiymat zanjiri, raqamli savdo, kasbga o‘qitish va mahalliy infratuzilma bilan bog‘lash muhim vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov Q.X., Xolmo‘minov Sh.R., Akbarov A.M. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. – T., 2005.
2. Abdullayeva Sh.Z. Pul muomalasi va kredit. – T.: ILM ZIYO, 2013.
3. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. – T., 2013.
4. Abdullayev Y. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – T.: Mehnat, 1997.
5. Abdullayev Y., Yahyoev Q. Soliq: 100 savol va javob. – T.: Mehnat, 1997.
6. Abdullayev Y., Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. – T., 2000.
7. Abdullayev A., Avbeshev H., Ergashev A. Tadbirkorlik moliyasi. – T., 2003.
8. Akromov E.A. Korxonalarining moliyaviy holati tahlili. – T., 2003.
9. Boltabaev M.R. va boshq. Kichik biznes va tadbirkorlik. – T.: Noshir, 2011.
10. Egamberdiyev E. Mikroiqtisodiyot. – T.: ILM ZIYO, 2013.
11. Egamberdiyev E., Xo‘jaqulov H. Kichik biznes va tadbirkorlik. – T.: Ma‘naviyat, 2003.
12. Inoyatov U., Axmedov S. Iqtisodiyot va tadbirkorlik. – T.: O‘qituvchi, 2004.
13. Jo‘rayev A.S. Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. – T.: O‘qituvchi, 2007.
14. Qosimova M.S. va boshq. Kichik biznesni boshqarish. – T.: O‘qituvchi, 2003.
15. Rasulov M. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – T.: O‘zbekiston, 1999.
16. Sharifxo‘jayev M., Abdullayev Y. Menejment: 100 savol va javob. – T.: Mehnat, 2000.
17. Vahobov A., Ibrohimov A. Moliyaviy tahlil. – T.: Sharq, 2002.
18. Maxmudov N., Hakimov N. Makroiqtisodiy tahlil. – T.: TDIU, 2019.
19. Maxmudov N.M., Asqarova M.T., Umarov I.Yu. Makroiqtisodiy tahlil va prognozlash. – T., 2014.
20. Xodiev B.Yu. va boshq. Ekonometrika. – T., 2018.